

Protiv vul'garizacii markszizma v arheologii [A marxizmus vulgarizálása ellen a régészetben]. Moszkva 1953. Izd. An SzSzsZR, Insztitut isztorii material'noj kul'turá, 192 l. (Ismerteti: Hajdu Péter.)

MARR téves nézetei a nyelvtudományon kívül a szovjet régészetben szintén sok kárt okoztak. Köztudomású ugyanis, hogy MARR nemcsak nyelvésznek tartotta magát, hanem régésznek is, és mindent elkövetett, hogy "új tanát" a régészekre is rákényszerítse. Ez olyannyira sikerült neki és segítőtársainak, hogy a marrizmusnak a régészetben való felszámolása bizony nagy feladat elé állította a szovjet régészeket. MARRnak a nyelvről, a nyelvek és a népek kereszteződéséről, a kulturák születéséről és fejlődéséről stb. vallott felfogása, sőt a követendő példaképnek kikiáltott helytelen ásatási módszere is olyan sok kárt okozott különösen a régészeti anyag őstörténeti értékelésében, hogy ez szükségessé tette egyrészt a régészet bizonyos módszertani és elvi kérdéseinek a megvitatását, másrészt a régészeti, etnogenetikai munkák eredményeinek felülvizsgálását.

Az ismertetett kötetnek is az a célja, hogy megvizsgálja - az általános elméleti kérdéseken kívül - a szovjet régészetnek egy pár legfontosabb konkrét eredményét is, és feltárja bennük MARR álmarxista tanainak hatását.

A kötet élén elméleti cikkek állanak. Ezek különösen az etnogenezis-kutatásban elkövetett hibákat tárgyalják, s egyben e kérdések marxista megoldására törekednek (A.D. UDALCOV és P.N. TRETJAKOV a régészetnek az őstörténeti kutatásokban játszott szerepéről ír, A.V. ARCIHOVSZKIJ pedig általában Marr téves nézeteinek kiküszöböléséről a régészetben). A gyűjtemény többi értekezése egy-egy kiragadott problémakörnek a marrizmustól való megtisztítását tartja feladatának (P.I. BORISZKOVSZKIJ és A.P. OKLADNYIKOV az ősközösség korai fejlődési szakaszainak szentel tanulmányt, A.Ja. BEJUSZOV az őskori sziklarajzok értelmezésével, P.Sz. PASSZEK a tripoljei törzsekkel, B.B. PIOTROVSZKIJ a marrista szemantikának a piktogrammák tanulmányozásában mutatkozó hatásával, Sz.V. KISZELJOV a bronzkor kutatásával kapcsolatos hibákkal és tévedésekkel, E.I. KRUPNOV az oszétek és Észak-Kaukázus más népeinek eredetével, végül N.Ja. MERPERT a kazár kérdéssel foglalkozik).

Ismertetésemben nem vállalkozom arra a feladatra, hogy az egyes tanulmányok eredményeit akár a legrövidebben is összefoglaljam.^① Feladatomat abban látom, hogy - lehetőleg szó szerinti idézetekkel - bemutassam, milyen elképzelésük van a szovjet régészeknek tudományozásuk őstörténeti értékesítéséről, és általában az etnogenezis kutatásának módszereiről. Erre - úgy gondolom - azért van szükség, mert a nyelvtudomány és a régészet viszonya, felhasználásának mértéke körül újabb őstörténeti irodalmunkban valamiféle bizonytalanság uralkodik, s ez a nyelvészek és egyes történészek közötti véleményeltérésben nyilvánul meg. Mindkét tábor képviselőinek hasznos lehet az alábbiakban áttekintett nézetek ismerete, bár a tábor szó használata ez esetben csak a nyelvészekre vonatkoztatva jelenti a valóság hű tökrözését.

UDALCOV szerint: "Régebben a szovjet régészek általában azt gondolták, hogy a régészeti anyag alapján az etnogenezisnek minden fontos kérdése megoldható, a gazdaság fejlődésének a kérdései is, sőt a szellemi művelődés és még a nyelv fejlődésének kérdései is, mert a nyelv - felépítmény lévén - állítólag az alap változásait visszatükrözi" (12). - Ez a nézet ma már a múlté.

Hogyan dolgozzék tehát az őstörténetkutatás, és mi ezen belül a régészet feladata? UDALCOV erre ma így felel: "Az őstörténet jelenségei sokkal bonyolultabbak, mint ahogyan korábban gondolták. Az őstörténet magában foglalja a nyelv fejlődését is, amely maga belső törvényszerűségei szerint megy végbe, de magában foglalja a gazdasági alap és a kultúra fejlődését is, amely az alaptól függ, bár ugyanakkor vissza is hat arra. A régészet letűnt kulturák tárgyi emlékei alapján az alap és a felépítmény történetét kutatja, de nem áll módjában, hogy bármelyikükre támaszkodva is fényt vessen a nyelv fejlődésére, amely - bár nem egyetlen, de - fő ismérve egy nép vagy törzs etnikai hovatartozásának (például szláv, germán stb.). Hiszen a nyelv nem sorolható sem az alap, sem a felépítmény kategóriájába. Saját törvényszerűségei vannak. Ezért a régészet csak részlegesen, egyoldalúan foglalkozik az őstörténet kérdéseivel, és a nyelvtudomány állandó segítségére van szüksége.

A nyelvtudomány azonban a régészeti, történeti, néprajzi stb. kutatások figyelembe vétele nélkül szintén csak részleteiben tudja megoldani az őstörténet kérdéseit. A nyelvet ezért a legszorosabb kapcsolatban kell tanulmányozni a társadalom történetével..." "Ezért nagyon fontos az etnogenetikai kérdések vizsgálatában a komplex módszer alkalmazása" (13).

---

① Az egyik legfontosabb tanulmányt, TRETJAKOVÉ-t folyóiratunk már ismertette (lásd NyIK. V, 438-42).

A régészet konkrét feladatait a következőkben látja: "A régészet nyújtja a legrégibb koroknak azt az anyagát, amely a nép történetének megrajzolásához szükséges. Megvizsgálja egy-egy nép termelésének, termelőerőinek a fejlődését, és ugyanakkor anyagot ad e nép történeti időrendjének rögzítéséhez. A régészet olyan anyagot dolgoz fel, amelyből következtetni lehet egyes korszakok társadalmának gazdasági szerkezetére.

A régészet arra törekszik, hogy az anyagi művelődés fennmaradt emlékeiből rekonstruálja egy-egy nép régi életmódját, településformáját, építkezését stb. Meghatározza a területi változásokat, a lakosság mozgásának jellegét és irányát egy bizonyos területen belül, és olykor a lakosság sűrűségét is" (13). "Végül a régészet, ha egymagában nem dönti is el a nyelvtudomány kérdéseit, gyakran adhat segítséget a nyelvészetnek..." (14).

Ezekután arra tér rá, hogy a régészet a tágabb történelmi kategóriák (mint paleolit, neolit stb.) mellett, ill. ezeken belül bizonyos helyi jellegzetességeket is feltár (az életmód, a ruházat, a munkaeszközök, a diszitésmód, a temetkezés stb. területén). Ez utóbbiak lehetővé teszik, hogy a kutató társadalmi egységet etnikai csoportként jellemezzük. "Az ilyen tagoltabb helyi csoportok elkülönítése már közvetlen kapcsolatban van az etnogenetikai kutatással. E régi népek etnikai hovatartozásának meghatározását azonban nyelvészeti jellemzéssel kell alátámasztani" (15).

Az utóbbi időben a TTIT nyelvészeti munkacsoportjának egyik megbeszélésén felmerült az a vélemény - szakember részéről -, hogy bár e művelődésbeli egyezések ma nem jelentenek egyben nyelvi közösséget is, a múltban más volt a helyzet, s régen a régészeti kulturák nyelvi-etnikai egységet is jelentettek. UDALCOVNAK más véleménye van erről (olyan, mint nekünk): "...meg kell említeni olyan eseteket, amikor a régészeti kultúrák nem esnek egybe az etnikai kategóriákkal. A »szkita kultúra« fogalmában például néha helytelenül egyesítjük különböző etnikumu törzsek anyagi művelődését. A »szkita« fogalomba olykor beleértjük - hibásan - a korai szlávokat, északkeleti irániakat, néha a trákokat, sőt Dél-Szibériának még távolabbi (egészen az Altajig élt) törzseit is.

Ugyanakkor azonban az anyagi művelődés különböző formái (vagy változatai) azonos eredetű törzseket is takarhatnak ..." (uo).

Erről a kérdésről egyébként ARCIHOVSZKIJ is hasonló értelemben nyilatkozik: "A z t a m e g á l l a p í t á s t ,
h o g y . . . . a k u l t u r a é s a n y e l v -
k é t k ü l ö n b ö z ő d o l o g , a r é g é s z e k
n e m v e s z i k k e l l ő k é p p e n s z á m í t á s -
b a . . . . A r é g é s z e t á l t a l k u t a t o t t
n a g y k ö z s s é g e k , a m e l y e k e t a g a z -
d a s á g , a t e l e p ű l é s e k , a k e r á m i a
s t b . h a s o n l ó s á g a k a p c s o l ó s s z e ,

több különböző nyelvű törzset foglalhatnak magukban. Gondoljunk arra, hogy hány különböző eredetű népet ismer Ptolemaiosz az i. e. II. évezredben Kelet-Európában, és hogy mégis mennyire egyöntetű e kor régészeti emlékanyaga" (68.; ugyanitt arra is hivatkozik még, hogy a gyakovói típusu gorogyisosék egy részét az orosz-szlávok elődeinek, más részét a merjáknak, veszeknek, muroáknak, azaz finnugor törzseknek tulajdonítják, régészetileg azonban szinte lehetetlen határt vonni e két, különböző eredetű nép emlékei között).

Külön kell idéznünk egy-két véleményt arra, hogy milyen lehetőségei vannak a régészetnek az etnikum meghatározására. E kérdésben UDALCOV abból indul ki, hogy a régészetben nagy szerepe van a retrospektív módszernek, azaz annak az eljárásnak, amely az ismertből indulva ki attól időben egyre távolodik, és így közelíti meg az ismeretlent. "Azokban az esetekben, amikor a retrospektív módszer a régészeti kultúrák megszakadását mutatja ki, a régítettörzsek etnikumának a meghatározása nehézzé, gyakran teljesen lehetetlenné válik" (17). Továbbá: "El kell ismerni, hogy kizárólag a régészeti anyag tipológiai elemzésével nem lehet megállapítani a genetikai folytonosságot. Ilyenkor figyelembe kell venni a reális történeti és nyelvi adatok egész tömegét. Az, ami az első tekintetre genetikai folytonosságnak látszhat, a valóságban csak egy etnikai szubsztrátum művelődési hatása lehet egy olyan régészeti komplexumban, amelyet valamely kívülről behatolt és a régi lakosságot magába olvasztott nép hagyott maga után" (18). Óvatosságra van hát szükség, és főleg sok kiegészítő kutatásra (például a nyugat-szibériai afanaszjevói és andronovói kultúra viszonyát illetően is!). Ilyen körülmények között "még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy a régészek és a történészek nem végezhetnek etnogenetikai kutatásokat a nyelvészekkel való szoros együttműködés nélkül" (18).

Egybevágnak e felfogással KRUPNOV szavai is: "Az, hogy a régészek gyakran nyomon tudják követni a folytonosságot egy terület anyagi művelődésének fejlődésében, nem mindig bizonyítja a terület etnikumának egyenes vonalú fejlődését is. Az utóbbit csak akkor állíthatjuk, ha a folytonosságot más források, különösen a nyelv segítségével is ki lehet mutatni, hiszen a nyelv az etnikai közösségnek legfontosabb és - ha nem is egyetlen, de - rendszerint döntő ismerve. Persze - ahogy láttuk - más esetek is lehetségesek. Más nép, más kultúra hordozója is elsajátíthat egy nyelvet. Ezért az anyagi (és néprajzi) művelődés külön-

bőzsége a nyelvek rokonsága esetén sem hozza zavarba a kutatót.....Az őstörténeti kérdések kutatása ezért az eredeti források egész tömegének gondos feldolgozását követeli, és nem lehet sikeres a nyelv által feltárt adatok széleskörű felhasználása nélkül" (143).

Mi a nyelvtudomány szerepe az őstörténetben KRUPNOV szerint? "Egy népnek valamely nyelvcsaládba sorolásában a döntő szó természetesen a nyelvészeket illeti. Aligha lehet azonban csak a nyelv vallomása alapján eldönteni egy nép eredetének kérdését, és felkutatni e nyelvet beszélő nép művelődéstörténetének minden mozzanatát a legrégebb időkig visszamenőleg. A nyelvészeti anyagot ki kell egészíteni a régészet, a történelem, a néprajz és az embertan adataival. Bár ezek az adatok őstörténeti kérdésekre az első tekintetre másodrangúak, kiegészítő adatoknak látszanak, mégis ezek teszik lehetővé, hogy az etnikai alakulatok fejlődését, kialakulásuk feltételeit nagyobb távlatban, mélyebben (igazán történetien) világítsuk meg, és hogy az ősi nyelvi csoportok fejlődésének jellegét pontosan meghatározzuk.

Ahhoz tehát, hogy sikerrel lehessen megoldani egy nép eredetének kérdését, mindenekelőtt a nyelvészek, történészek, régészek, néprajzosok és antropológusok együttműködésére van szükség. A nyelv vallomásán kívül sokszor a források összességének a tanulmányozása dönti el egy etnikum hovatarozását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a nyelv tanulmányozása akkor lehet eredményes, ha azt mint forrást a társadalom történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk, vagyis ha a nyelvészeti kutatásokat a régészeti, történeti, néprajzi és egyéb kutatásokkal egészítjük ki"(144-5).

A különböző tudományterületek együttműködésének, komplexitásának fontosságát hangoztatja TRETJAKOV is. Az, hogy a nyelv a törzsek, a népnek és a nemzetnek egyik legfontosabb ismertetőjele, és az, hogy a nyelv fokozatos fejlődés útján alakul ki, "meghatározza a nyelvi anyag fontos szerepét az őstörténet kérdéseinek eldöntésében. A történészek, a régészek és a néprajzosok a nyelvtudomány figyelembevételével nélkül nem tudják megoldani például azt a kérdést, hogyan jöttek létre és hogyan fejlődtek a szláv törzsek, hogyan alakultak ki belőlük azok a középkori szláv népek (orosz, lengyel stb.), amelyek az orosz, ukrán, fehér orosz, lengyel, bolgár, cseh és egyéb szláv nemzetek elődeinek tekinthetők"(20).

Érdeemes meghallgatni TRETJAKOV véleményét az etnikai csoportok felbomlásáról és a vándorlások kérdéséről is.

"Nem a keresztetérés volt az etnogóniai folyamat uralkodó formája az ősközösség korában, különösen annak korai szakaszában - írja TRETJAKOV -, hanem éppen ellenkezőleg: a törzsek és az általuk beszélt nyelvek differenciálódása. A termelőerők fejlődésének alacsony fokán, különösen a halász- vadász gazdaság viszonyai között, az ősközösség nagysága korlátozott volt. Bármilyen lassu volt is a természetes szapo-

rodás útjára, előbb-utóbb elérkezett az a pillanat, amikor a közösségnek részekre kellett oszlania. Ha a szétvált közösségek továbbra is egymás szomszédságában laktak és kapcsolatuk nem szakadt meg, akkor továbbra is egy nyelv és egy nemzeti-törzsi kultúra birtoklói maradtak. Igaz, jelentéktelen nyelvjárási és művelődési különbségek lehettek közöttük" (41). Kifejti ezek után, hogy a természetes szaporodás néha törzsi csoportok keletkezésére vezetett (ilyen a Szeneka irokéz törzs), de nem mindig és nem mindenhol volt meg ennek a lehetősége. A különvált csoportok ugyanis olykor vándorutra kelnek, hogy életfeltételeiket biztosítsák. BRJUSZOV és FOSSZ kimutatták, hogy Kelet-Európa neolitikori lakosai távoli vándorutakat tettek az Okától kiindulva egészen Karjaláig. Az egységes nyelvek így nyelvjárásokra, majd új, rokon nyelvekre tagolódtak (i. h.). Eszerint a vándorlásoknak nagy jelentősége volt az ősközösség idején, s ez a gazdaság új formáinak (állattenyésztés, földművelés) elterjedésével volt kapcsolatban. Az új életforma ugyanis gyorsította a szaporodást, s ez még inkább szétköltözésre ösztönözte a lakosságot (42).

A polgári régészek nagy jelentőséget tulajdonítanak a vándorlásokról és kölcsönzésekről szóló elméletnek. Az anyagi művelődés lényeges változásainak okát nem a társadalom fejlődésének törvényszerűségeiben keresik, hanem migrációval magyarázzák azokat. A művelődés részleges megváltozásában pedig szinte mindig átvétellel, kölcsönzéssel számolnak.

"A szovjet régészet nem tagadja sem a vándorlásokat, sem a kölcsönzéseket - írja ARCIHOVSZKIJ -, de megállapítja, hogy ezek társadalmilag feltételezettek, és nem képezik a történeti fejlődés mozgató erejét, lényegét. Az ilyen jelenségek sokkal ritkábbak, mint ahogyan azt a polgári régészek gondolják. MARR kezdeti jafetidológiai munkáiban szélsőséges híve volt a migrációs elméletnek, azután az autochton fejlődés álláspontjára helyezkedett, és az autochtonia elméletét az abszurdumig vitte: tagadta a történetileg valóságos vándorlásokat és kölcsönzéseket is (amelyeket nekünk tanulmányoznunk kell, mert nélkülük nem lehet elképzelni az etnogenezis kutatását)" (63).

☒

Szükségtelen további idézetek felsorakoztatása. Az elméleti, módszertani kérdések lényegét kimerítettük. Szólhatnánk még sok részletkérdés revíziójáról, de ezeket mellőzhetjük, mert a magyar őstörténet korai szakaszával nincsenek kapcsolatban. Olvasóinkat még talán legjobban ARCIHOVSZKIJ tanulmányának ama részletei érdekelnék, amelyek lesújtó képet festenek MARR régészeti képzettségéről és önhitt emberi magatartásáról. Mindez azonban tulságosan sok helyet igényelne.

Ellenben meg kell említenünk, hogy a kötet magyar fordításban is megjelent a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának "Szovjet Régészet" című sokszorosított kiadványsorozatában (XI. szám, 1955. évjellel). Ez a kiadvány, vagy legalábbis ez a kötet - sajnos - méltatlan módon közvetíti és ismereteti a szovjet tudomány eredményeit. Méltatlanul a szovjet tudományhoz is, és méltatlanul a Népművelési Minisztériumnak a nevében jelzett feladatához is. A fordítás ugyanis hevenyészett, magyartalan, és sok helyütt érthetetlen vagy félrevezető. Azt is hiányoljuk, hogy e sokszorosított füzet a lefordított cikkek eredetijének lelőhelyét és bibliográfiai adatait - a szokással ellentétben - nem tünteti fel.

V. I. G e o r g i e v : Az indoeurópai nyelvek keletkezésének problémája. (Voproszi jazükoznanija, 1956/1, 43-67. Ismerteti: Szépe György.)

A közelmúltban Magyarországon járt GEORGIEV professzor, a Bolgár Népköztársaság Akadémiájának tagja ebben az aránylag rövid cikkben foglalja össze a címben szereplő kérdés mai állását, illetőleg a róla alkotott személyes felfogását. A kérdés történetében egyébként a szerzőnek már eddigi könyvei és cikkei is jelentősek.

1. Különböző történeti adatok alapján megállapítható, hogy az indoeurópai törzsek és népek a legrégebbi időben Közép- és Kelet-Európában, valamint Nyugat-Ázsia déli részén a Fekete-tengertől a Himalájáig laktak (kivéve az arab félszigetet és Mezopotámiát). Más adatok arról tanuszkodnak, hogy India, Észak- és Északkelet-Európa, valamint Nyugat- és Délnyugat-Európa eredetileg nem indoeurópai törzsekkel volt benépesítve.

A kérdés az, hogy ezen a területen meg lehet-e pontosabban határozni azt a területet, ahol az indoeurópai nyelvek keletkeztek, vagy ahol azt a közös nyelvet beszélték, amelyből a különálló indoeurópai nyelvek származtak. A probléma szoros kapcsolatban van az európai népek genezisének, az úgynevezett "indoeurópai őshazá"-nak kérdésével, távolabbról pedig a szlávok etnogenezisével.

A szláv nyelvek őshazája hajdan a Kárpátok és a Balti-tenger között az Odera, ill. az Oka s a Don felső folyása között volt. Itt beszélték a szláv alapnyelvet vagy ősszláv nyelvet.